

35. Чечуй Е. П. Герой на престолі (Петро Перший в історії та російській історичній прозі першої половини ХІХ ст.) / Е. Чечуй. // Південний архів: Зб. наук. праць. – Вип. ХХХVI. – Херсон: Вид-о ХДУ, 2007. – С. 86-90.
36. Мерзляков А. Полтава // Вестник Европы. - 1827. - №12. - С.289-296.
37. Коновалова М.М. Гетьман Мазепа у фольклорі та літературі. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Спеціальність 10.01.01 – українська література. Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2001. – 23 с.
38. Gottschall R. Mazeppa. Geschichtliches Trauerspiel in fünf Aufzügen / R. Gottschall. – Leipzig : Brockhaus, 1865. – S. 3–192.
39. Павленко С. Іван Степанович Мазепа. // Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. – К.: Українська видавнича Спілка, Видавничий дім «Києво-Могилянської академії», 2007. - С. 173-196.
40. Чура Ю.О. Інтерпретаційне поле дихотомії Мазепа – Петро І у німецькомовній мазепіані ХІХ століття і пенталогії Б. Лепкого «Мазепа» // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. – 2015. – Випуск VII. – С. 111-119.
41. Шевченко Тарас. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837-1847. – С. 265-278; С. 699-706.
42. Твори Степана Руданського. – Львів: Просвіта, 1913. – Т. 2. – С. 62-87.

Кадлубович Т.І.
кандидат політичних наук, доцент
доцент кафедри філософії, політології та
українознавства
Київський національний університет
технологій та дизайну

ВИВЧЕННЯ ТЕОРІЇ ПОЛІТИКИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Сучасна студентська молодь живе в епоху бурхливих і глибоких перетворень, у роки потрясінь та нових можливостей. «Саме молоді люди утвердили європейський цивілізаційний вибір українського народу» [21, 5]. Їх відрізняє активна життєва позиція, високий попит на освіту, підвищений ступінь мобільності, освоєння нових видів і сфер діяльності [21, 5]. «Молодь – це сьогоднішня, від якого залежить майбутнє нашої держави», – зазначається у щорічній доповіді Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді [21, 5].

Цінність держави, говорив англійський філософ Дж.С.Мілл, визначається цінністю його громадян. Добродієність держави полягає в намаганні зробити своїх підданих добрими та освіченими. Саме тому в

умовах військової агресії, нестабільної політичної та економічної ситуації актуальним для державної політики стає завдання формування громадян з високим рівнем політичної культури.

Теорія політики складає основний зміст навчальної дисципліни «Політологія» та є частиною курсу «Філософія, політологія та соціологія». Вона фокусує свою увагу на вивченні політики як соціального феномену, політичних інститутів та процесів, політичної влади, формальних та неформальних інститутів політики. І, звичайно, увага приділяється вивченню політичної культури, як частини загальної духовної культури суспільства, як складової духовно-ідеологічної підсистеми політичної системи.

Поняттям «політична культура» прийнято позначати історичний досвід, орієнтації, політичні знання, сукупність стереотипів політичної свідомості, навички політичної поведінки соціальних спільнот та окремих індивідів. Це уявлення особистості або соціальної групи про світ політики, політичну систему, їх закони та особливості функціонування.

Інтерпретація категорії «політична культура» залежить від позиції автора, методу, за допомогою якого він досліджує цей феномен, та приналежності до того або іншого підходу [7, 215; 15, 338-339].

Так, представники психологічного підходу, Г.Алмонд, С.Верба, Б.Пауелл та ін., визначають політичну культуру як систему психологічних орієнтацій на соціально-політичні об'єкти та процеси. Такими орієнтаціями є когнітивна, емоційна та оціночна [2, 30]. Когнітивна (пізнавальна) орієнтація – це знання та переконання стосовно політичної системи, особливостей її функціонування, уявлення про природу політичного процесу, діяльність політичних лідерів. «Емоційна орієнтація» – почуття та переживання (довіра, згода, симпатія, пошана або ж апатія, недовіра, ворожнеча) стосовно політичної системи. «Оціночна орієнтація» – судження та думки щодо політичних об'єктів, політичного світу в цілому.

Д.Істон, Д.Поль, С.Вайт та ін., прихильники об'єктивістського підходу, розуміють політичну культуру як сукупність норм, цінностей та зразків поведінки, прийнятих політичною системою.

Американські вчені Л.Пай, С.Хантінгтон, застосовуючи евристичний підхід, вважають політичну культуру пізнавальною конструкцією, гіпотетичною нормативною моделлю, яка допомагає аналізувати індивідуальну та колективну політичну поведінку, дисциплінує політичні інститути, забезпечує сенс, форму та передбачуваність політичних процесів. Політична культура виявляється через «почуття асоціації», коли члени відповідного суспільства, кожний по-своєму та без експліцитного (відкритого) узгодження, виробляють спосіб відносин, при якому їх дії будуть ефективними.

Конфігураційний підхід (А.Вілдавські, Ф.Фукуяма) вважає головними елементами аналізу культурні конфігурації, які включають

суб'єктивний обсяг і поведінку, а також соціальні відносини.

Американський вчений Е.Свідлер вважає культуру «набором інструментальних засобів» для перетворень, оскільки відповідно до семіотичного підходу, представником якого вона є, культура – це система знаків, символів та комунікаційних процесів. Саме культура на основі символів, історій, поглядів та ритуалів забезпечує зразки, на яких індивіди та групи будують життєві стратегії та способи організації соціальної дії. Але людина не є «пасивною культурною маріонеткою», вона свідомо може користуватися елементами культури, а тому одні й ті ж цінності можуть викликати різні способи поведінки. На думку Е.Свідлер, й сама культура не є єдиною системою, яка спрямовує дії у передбачуваному напрямку. Культура неоднозначна та полісемічна, стверджує автор, що відповідає світогляду постмодерну.

Шанувальники аксіологічного тлумачення категорії «політична культура», зокрема Р.Інглхарт, визначають її як сукупність цінностей певного порядку.

Діяльнісний (практичний) підхід (І.Шапіро, П.Шаран, В.Розенбаум) розглядає політичну культуру як спосіб, стиль політичної діяльності людини, що передбачає втілення її ціннісних орієнтацій в практику політичного життя.

Комплексний узагальнений підхід (Д.Мервік, Р.Такер, Л.Діпмер та ін.) дозволяє стверджувати, що політична культура – все те, що відбувається в політиці. Вона або ідентифікується з політичною системою, або зводиться до політичних відносин.

Узагальнюючи погляди науковців на політичну культуру, можна стверджувати що вона є універсальним соціальним явищем, сукупністю знань, оцінок та норм, що моделюють, регулюють та впорядковують політику, політичну діяльність та політичні відносини.

Американський вчений Г.Хайман писав, що найважливішим завданням суспільства є «добре навчити людей стійкій політичній позиції. Інакше не буде ніякого порядку і, можливо, буде навіть хаос» [9, 259].

Вивчення теорії політики передбачає знайомство з ідеологічними та політичними цінностями, нормами суспільства, формування в людини певних політичних установок, які в подальшому впливатимуть на політичну поведінку особистості, на її соціально-політичну активність. Таким чином відбувається формування політичної культури, яку польський соціолог Є.Вятр визначає як «сукупність позицій, цінностей та зразків поведінки, що стосуються взаємовідносин влади та громадян» [5, 259-260]. На його думку, політична культура включає в себе знання про політику, знайомство з фактами, інтерес до них, оцінку політичних явищ, зокрема, влади, емоційні реакції на певні політичні процеси (патріотизм, ненависть до ворога тощо). Політична культура включає в себе також «зразки політичної поведінки, прийняті у суспільстві», які визначають «як можна та як потрібно вчиняти у політичному житті» [5, 259-260]. Всі ці

складові формуються (прямо або опосередковано) на заняттях з політології, в ході вивчення теорії політики.

Сучасні дослідники, зокрема О.Рябов і В.Чистяков, виокремлюючи напрямки вивчення політичної культури, наголошують, що політична культура є узагальненою характеристикою людини, яка вказує на рівень її політичного розвитку та активності, уміння застосовувати політичні знання на практиці [17].

Процес формування політичної культури відбувається протягом життя людини. Науковці [19, 209] зазначають, що існують критерії, за допомогою яких можна виміряти рівень сформованості політичної культури конкретної особистості.

Показником сформованості першого рівня політичної культури особистості є політичне пізнання, тобто рівень уваги до політичних подій, рівень компетентності у сфері політики, володіння інформацією, наявність власної думки.

На більш високому рівні особистість виявляє ставлення до політики та політичної системи. Індикаторами сформованості цього рівня є оцінка діяльності влади, частота обговорювання політичних проблем з найближчим оточенням, рівень національної гордості та патріотизму.

Показник третього, найвищого рівня – це ступінь участі в політичному житті суспільства. Даний рівень політичної культури припускає: рівень політичної активності людини, форми участі в політичному житті, участь в державній політиці або в органах місцевого самоврядування, ступінь віри людей в те, що вони здатні впливати на політичні рішення та вибір методів такого впливу. Такий рівень політичної культури притаманний суб'єктам-партиципантам, які є активними учасниками політичного життя або професійними політиками.

Користуючись цими критеріями, вчені виокремили типи політичної культури.

Зокрема, Г.Алмонд і С.Верба називають три «чистих» (ідеальних) типи політичної культури, притаманних індивідуальним політичним суб'єктам: патріархальний, підданський та партиципаторний. Суб'єкт з паройхіальним (патріархальним) типом політичної культури «нічого не очікує від політичної системи» [2, 34] та не виконує спеціалізованих політичних ролей. Суб'єкти-піддані «усвідомлюють наявність спеціалізованої правлячої влади; емоційно орієнтовані на неї» [2, 35] та переживають стосовно неї певні почуття: гордості або незадоволення. Влада оцінюється як легітимна або нелегітимна, але «це пасивне ставлення» [2, 35]. Партиципаторна (від англ. участь) культура характерна для особистостей, чітко орієнтованих «на політичну систему в цілому, на політичні та адміністративні структури та процеси» [2, 36]. Поєднання ж партиципаторної та підданської орієнтацій призводить, на думку вчених, до виникнення «громадянської культури», яка спонукає до розквіту демократії.

У 90-х рр. ХХ ст., як зазначає О.Мелешкіна [13], голландські вчені Ф.Хьюнкс і Ф.Хікспурс роблять спробу вдосконалити типологію Г.Алмонда та С.Верби і пропонують власну сукупність індикаторів виміру політичної культури. Такими індикаторами стали інтерес індивідів до політики, довіра до державних інститутів (їх легітимність) та оцінка можливості власної участі в політиці та вплив на неї. Причому, останній індикатор дозволив дослідникам поділити всі типи політичної культури на 2 групи: активні та пасивні. До пасивних типів політичної культури дослідники віднесли паройхіальну, підданську та культуру спостерігачів. Представники «пасивних» типів не вважають, що можуть впливати на політичне життя, не бажають брати участі в політичних акціях. Для них характерна політична апатія. Активними типами політичної культури вчені вважають протестну, клієнтелістську, автономну, громадянську та партисипаторну. Люди, яким притаманні «активні» типи політичної культури, впевнені у можливості впливати на політичні рішення та бажають брати участь в політичних акціях. Вони орієнтовані на дію та прагнуть досягнути певних суспільно-політичних результатів.

По-іншому розглядає типи політичної культури американський політолог Р.Інглхарт. Аналізуючи ціннісні установки представників різних країн світу в останні роки ХХ ст., вчений доводить, що еволюція цінностей – це рух від традиційних до секулярно-раціональних [8, 39] та від цінностей виживання до цінностей самовираження, «в рамках яких люди все більше роблять акцент на свободі» [8, 39]. Культурна динаміка, на думку дослідника, впливає на становлення демократії та її форми. «З виникненням постіндустріального суспільства, – пише автор, – ...поширення цінностей самовираження формує соціальні сили, які скептично ставляться до влади та сприяють ствердженню не лише виборної, але й справжньої масової демократії зі «зворотнім зв'язком» [8, 40]. Вчений аналізує постіндустріальні цінності та доводить, що їх поширення призводить до послаблення авторитету влади, активізує участь людей в суспільному житті та в управлінні державою, робить акцент на самовираженні [8, 72]. Форми участі в політичному житті стають більш активними, орієнтованими на вирішення конкретних питань [8, 73].

Політична культура представників традиційних суспільств відрізняється високим рівнем національної гордості, поваги до влади [8, 84], але до політичних подій вони ставляться пасивно та рідко обговорюють політичні теми [8, 85-86]. Акцент робиться на економічній та фізичній захищеності та спостерігається позитивне ставлення до авторитарних форм правління. Лише 12% індивідів з таким типом політичної культури готові брати участь в неортодоксальних різновидах політичної діяльності. Таку політичну культуру можна назвати матеріалістичною.

Постматеріалістична політична культура базується на цінностях самовираження, суб'єктивного добробуту та якості життя. Підвищуються

вимоги до участі громадян в прийнятті економічних та політичних рішень [8, 86], переважають принципи, які надають особисту незалежність та свободу вибору [8, 87; 8, 90].

Р.Інглхарт також зауважує, що «в передових ... розвинутих країнах «молодші» ... мають більш розвинені політичні навички, ніж «старші», та робить висновок, «що процеси зміни цінностей та мобілізації когнітивних здібностей людей йдуть паралельно» [8, 174]. Тобто постматеріалістична політична культура дає можливість до самовираження, а підвищення рівня знання та навичок «дозволяє брати участь в політичному житті на більш високому рівні, самостійно визначаючи характер рішень» [8, 87; 8, 174], які стосуються їх проблем, не довіряючи елітам. Ця «протиелітна політична діяльність», зазначає Р.Інглхарт, також є ознакою постматеріалістичної політичної культури, оскільки «Постматеріалісти з більшою вірогідністю будуть брати участь в неортодоксальних формах політичного протесту, ніж матеріалісти» [8, 174], спостерігається більш критичне ставлення до «інституціалізованої влади» [8, 176], менше «бажання вступати до забюрократизованих організацій» [8, 177]. А тому постматеріалістична політична культура є ознакою демократизації суспільства.

Таким чином, вчений описує матеріалістичну та постматеріалістичну політичну культуру. Причому, постматеріалістична політична культура має громадянський характер, оскільки «самовідчуття людей стає все більш незалежним, ... встановлення контактів з іншими ... стає питанням особистого вибору» [8, 214], з'являється «довіра до людей в цілому» [8, 214], які сприймаються як «самоцінні особистості» [8, 214]. «Відповідно цінності самовираження спонукають людей до підтримки свободи особистості та прав людини, ... мають антидискримінаційний та гуманістичний характер...» [8, 214].

Американський політолог А.Вильдавски пропонує типологію культури, що відповідає стилям життя людини: «Соціально життєздатне поєднання культурних забобонів та суспільних відносин називають в культурній теорії стилем життя або політичною культурою» [4, 270]. Аналізуючи дану концепцію, науковці [18,147-148], зазначають, що вчений виділяє три політично «активні» стилі та два «політично другорядні». Таким чином можна виділити наступні стилі життя (типи політичної культури): індивідуалістичний, егалітарний, ієрархічний, фаталістичний та «самітницький» (апатичний, автономний). Індивідуалісти активно протистоять диктату та порядкам будь-якої групи, підтримують самоврядування. Головною цінністю такого стилю життя виступає свобода. Егалітаризм спонукає до добровільного дотримання групової моралі та відкидає правила, які нав'язуються ззовні. Найбільш цінним для представників такого стилю життя є досягнення соціальної рівності, особливо у владних відносинах. «При егалітарному стилі життя ніхто не повинен вказувати іншим, що робити та яку роль відігравати» [18, 148].

Ієрархія передбачає дотримання як зовнішніх, так і внутрішніх правил. Представники цього стилю життя переконані, що керувати людьми можливо лише за допомогою ефективних інститутів, які здатні регулювати поведінку людей та підтримувати соціальний порядок. Це політично активні стилі життя. Фаталізм – підкорення зовнішнім правилам при відсутності групових уподобань. «Самітництво» – пасивне ухиляння від дотримання зовнішніх правил та від участі в будь-якій групі. Фаталізм та самітництво – пасивні стилі життя, на думку А.Вільдавски.

Аналізуючи наукову літературу, можна дійти висновку, що типологія політичної культури будується з урахуванням макрорівневого або мікрорівневого підходів до вивчення політики. Макрорівневий підхід репрезентує типології національних політичних культур, провідної політичної культури суспільства та субкультур соціальних груп, регіонів, класових, етнічних та інших. Мікрорівневі теорії пропонують специфічні типології політичних організацій, партій, груп тощо.

Наукові дослідження останніх років наголошують, що «головною проблемою концептуалізації політичної культури стає інтеграція ціннісно-психологічного та інституціонально-соціологічного підходів, яка повинна відкривати можливість єдиного аналізу політичної культури на макро- та мікрорівнях» [20, 21].

«Значення політичної культури у політичній системі суспільства визначається її функціями», – читаємо в підручнику М.Юрія [25, 249]. Загальновідомим є, що політична культура забезпечує відтворення політичного життя, його наступність та розвиток; бере участь в соціалізації особистості, сприяє засвоєнню нею норм та цінностей політичного життя суспільства; надає особистості можливість брати участь в політичному житті, реалізуючи власні інтереси та відображаючи світоглядні орієнтації; виступає засобом консолідації соціальних сил, артикуляції та узгодження політичних інтересів; надає усвідомлення громадянської ідентичності.

Політична культура є «проявом соціогенезу» [20, 29], оскільки «виступає системою породження, збереження та трансляції соціального досвіду» [20, 29]. Тому стає можливим узагальнення ціннісного (культура – система цінностей), нормативного (культура – система норм, правил, традицій) та «людинотворчого» (культура – інструмент соціалізації) підходів до розуміння феномену культури.

Політична культура реалізується в свідомості та поведінці її суб'єктів – соціальних груп та окремих індивідів.

Так, індійський політолог П.Шаран вважає, що політична культура виражає внутрішній кодекс людської поведінки, виступає як стиль діяльності індивіда у сфері політичної влади [7, 196], є носієм головних «властивостей або психологічних критеріїв політичної системи», а тому політичну культуру слід розглядати як суб'єктивні орієнтації людей на політичну систему.

Саме орієнтації людини відповідно політичної системи вважає базовими у структурі політичної культури й американський вчений В.Розенбаум. Він поділив всі орієнтації на великі групи. Перша група містить орієнтації, що стосуються інститутів державного управління: орієнтації стосовно режиму, «входу» та «виходу» політичної системи. Ними є оцінки органів влади, оцінки вимог до політичної системи, оцінка рішень, які приймаються владою, та реакції на них, а також реакції індивідів на норми, символи та офіційних осіб.

Друга група орієнтацій – це орієнтації стосовно «інших» в політичній системі. Сюди належить політична ідентифікація індивіда – відчуття його приналежності до певної соціальної групи, партії, почуття причетності та лояльності до них. Довіру та політичні переконання також можна віднести до цієї групи орієнтацій. Саме вони формують позитивне або негативне ставлення до інших політичних акторів. До цієї ж групи належать «правила гри», які приймає індивід, тобто ті норми та правила, які повинні регулювати діяльність політичної системи.

Орієнтації стосовно «інших» в науковій літературі прийнято називати ідентичністю, а процес її формування – ідентифікацією. Феноменологічна соціологія (А.Шюц, Г.Гарфінкель, П.Бергер, Т.Лукман та ін.) розглядає ідентифікацію як безперервний процес соціальної інтеракції, коли індивід конструює власний соціальний світ та поділяє його з іншими. В політичній системі ідентичність формується через уявлення про ознаки, що підтверджують належність особистості до своєї політичної спільноти та відрізняють від членів інших спільнот (політінтегруючі та політдиференціюючі ознаки референтної групи); через комплекс уявлень про риси, що притаманні типовому члену спільноти («політичний аутостереотип»); через уявлення про риси, притаманні власне особі як члену цієї спільноти («політичний «Я-образ») [9, 270].

Онтологічний зміст політичної ідентичності визначається тим, що вона є результатом формування політичного світогляду особистості [1, 29], а також стимулює існування відмінностей у способах вираження, формах, змісті та підходах до тих або інших політичних феноменів, акторів та політичних процесів [1, 31]. Іспанський соціолог М.Кастельс визначає ідентичність як «процес конструювання сенсу на основі певної культурної властивості або відповідної сукупності культурних властивостей...» та розглядає легітимуючу ідентичність, ідентичність опору та проектну ідентичність [1, 30]. Легітимуюча ідентичність впроваджується державою та панівними інститутами суспільства для розширення та раціоналізації влади над соціальними акторами. При цьому підтримується та зберігається наявна політична культура: політичні погляди, норми, цінності та орієнтації передаються від старшого покоління молодшому, де старша генерація виступає у ролі контролера за виконанням цього процесу [16]. Ідентичність опору, або опозиційна ідентичність, формується акторами, які вважають, що панівні політичні інститути ведуть неправильну політику,

неефективно управляють державою та не можуть забезпечити єдність суспільства. Ця ідентичність, як правило, має протестний характер. Політичним акторам, які намагаються перебудувати соціальну структуру суспільства, створюючи нові проекти його розвитку, притаманна проектна ідентичність. Це, за словами М.Кастельса, є «ідентичність, спрямована в майбутнє».

Політична ідентичність відбувається на різних рівнях: міжособистісному, міжгруповому, інституціональному [9, 271].

Особистісна ідентичність, або «я-ідентичність», за словами Е.Еріксона [24, 221], є результатом життєвого досвіду та складається з «ансамблю ролей», які гарантують соціальне визнання. «Поняття ідентичність означає образ себе, твердо засвоєний та прийнятий особистістю, в багатстві ставлення особистості до навколишнього світу, почуття адекватності» [24, 12], здатність особистості до вирішення завдань, які постають перед нею на кожному етапі її розвитку. «Ідентичність – це показник зрілої (дорослої) особистості...» [24, 12].

Політичний «Я-образ» формується у процесі комунікації з оточенням та за допомогою соціального порівняння. Представниками Чиказької школи (Е.Берджес, Ф.Знанецкий, Р.Парк, У.Томас) було доведено, що процес самоідентифікації особистості спрямовується на пошук можливої групової ідентичності.

Групову ідентичність можна охарактеризувати словами Е.Еріксона: доросла особистість «знає, куди йде та хто йде з нею» [24, 313]. Вона буває позитивною або негативною, в залежності від того, як соціальна група оцінюється суспільством. Але кожна людина має можливість ідентифікувати себе з певною групою. «Обираючи певну групу як свою, суб'єкт... в ідеалі, повинен визнавати своїми членів даної групи» [23], а також «ідеологічну основу, систему ритуалів і символів» [23] цієї групи. Людина починає виконувати групову роль, знаходить власне місце в груповій ієрархії, визнає авторитети, які існують в групі, поділяє мету діяльності групи та бере участь в її досягненні. Наприклад, членство в політичній партії передбачає необхідність дотримуватися партійної дисципліни, виконувати статут та дотримуватися програми партії, мати відповідні ідеологічні переконання, високо оцінювати лідерські якості керівника тощо. При формуванні групової ідентифікації відбувається утворення позитивної установки на свою групу та позитивної, амбівалентної або негативної – на чужу.

Членство в групі, на переконання П.Бурд'є [3, 66-69], формує певний соціальний капітал, який є основою солідарності. Група надає своїм членам підтримку у вигляді «колективного капіталу», «репутації». До соціального капіталу можуть бути включені манери, рівень самовладання, вміння висловлювати власну думку тощо. Членство в групі контролюється інститутами, «які повинні заохочувати легітимні та забороняти нелегітимні обміни за допомогою проведення спеціальних заходів» [3, 68]. Такими

заходами є публічні збори, з'їзди партії, світські раути, заняття престижними видами спорту, культурні церемонії тощо. Відтворення соціального капіталу передбачає роботу з встановлення соціальних зв'язків та безперервних обмінів, за допомогою яких визнання весь час підтверджується. Кожна група має інституціолізовані форми делегування прав, а тому може наділяти своїх членів можливістю представляти усю групу, діяти та виступати від її імені (наприклад, від імені партії). За допомогою такого колективного капіталу групи можуть реалізовувати владні відносини в суспільстві.

Виникає соціетальний рівень ідентичності, який передбачає ідентифікацію особистості з інституційними цінностями соціуму. Відбувається категоризація особистості як громадянина певної країни. По-іншому така ідентичність називається громадянською.

Можна припустити, що громадянська ідентичність формується в суспільствах, які успадкували «значний соціальний капітал у вигляді норм взаємності та структур громадянської причетності» [11, 207]. Група, що володіє соціальним капіталом, «члени якої довіряють один одному», здатна зробити більше, ніж та, де такої довіри немає, – пише Р.Патнем [11, 207]. Соціальний капітал – це довіра між людьми, соціальні норми та зв'язки. Соціальний капітал спонукає до співробітництва, є механізмом суспільної солідарності, стає вирішальним фактором формування демократичної політичної культури.

Політичну культуру через «почуття асоціації» визначає й американський вчений Л.Пай, який вважає, що політична культура – це сукупність орієнтацій, поглядів та переконань, які надають сенс політичному процесу та забезпечують основоположні уявлення та норми, притаманні поведінці людини в політичній сфері.

Третя група орієнтацій – це орієнтації, що стосуються власної політичної діяльності, зокрема, політична компетентність та активність.

На практиці політична культура означає наявність у громадян навичок та вмінь користуватися правом вільно обирати своїх представників в різноманітні структури демократичного суспільства, їх переконаність в тому, що участь в політичних процесах – це легітимована можливість донести до влади свої вимоги, запити та потреби, спосіб контролювати владу. Політична культура – це наявність у політичних акторів здатності до солідарних дій, до самоорганізації та публічного обговорення проблем, які виникають. Це «вміння разом домовитись про те, як жити спільно та підкорятися рішенням, які прийнято» [1, 31].

Політична освіта має бути зорієнтована на ідеальну модель політичної культури, центральним утворенням якої є особистість як суб'єкт ставлень, оскільки, саме система ставлень «визначає характер переживань, особливості сприймання та поведінкових реакцій на зовнішні впливи» [14, 34].

Ставлення мають суспільну природу, джерела розвитку, суспільний

зміст і форми об'єктивації, відображають взаємозв'язки особистості та суспільства і визначають спосіб включення її у суспільні відносини [14, 34]. В процесі розвитку системи ставлень особистість відтворює суспільні відносини у внутрішньому плані, присвоює їх і змінюється сама, набуваючи нової якості – суб'єктності. Психологічні ставлення особистості, реалізуючись в діях, відображають систему зв'язків особистості із світом політики, набувають стійкості, вираженості, значущості, стають характерними для особистості, визначають її вчинки та переживання [14, 34].

Політичні ставлення є основою політичної культури та визначають стосунки індивіда та спільноти. І.Жадан будує ієрархічну систему політичних ставлень особистості [14, 34]. Ця система складається зі «ставлення до самого себе (ідентифікація себе як суб'єкта політичної взаємодії, спроможного здійснити самостійний політичний вибір, готового нести відповідальність за свій вибір і його наслідки, законослухняного громадянина, здатного обстоювати власні права); ставлення до інших людей (терпимість, повага до політичних прав і свобод інших, готовність до спільного вирішення політичних проблем, довіра і налаштованість на співробітництво, аргументований скептицизм, підтримка інших і політична відповідальність, прагнення зрозуміти мотиви вчинків і очікування інших); ставлення громадянина до політичної системи (патріотизм або позитивне ставлення до своєї країни, лояльне ставлення до фундаментальних конституційних цінностей і принципів, дії, спрямовані на підвищення ефективності демократичних установ, увага до громадських справ, соціальна довіра і поширення правдивої інформації); ставлення громадянина до інститутів влади (спрямованість на різні форми політичної участі, контроль за дотриманням повноважень влади, оцінка роботи уряду, оцінка окремих пропозицій щодо реформування суспільного життя, опір неконституційним діям влади); ставлення громадянина до політичного світу (розуміння глобального значення дотримання прав людини, толерантність до політичної різноманітності світу, відповідальність за збереження миру і активна позиція щодо політичних подій у світі, готовність до участі в роботі міжнародних організацій тощо) [14, 34].

Під час формування та розвитку політичних ставлень «розвиваються і соціально-психологічні механізми політичних ставлень – відповідальність, толерантність, соціальна активність, ідентифікація» [14, 35].

Внутрішнім потенціалом будь-якої діяльності виступає саме ставлення особистості до дійсності, яке включає в себе потреби, інтереси та ідеали, що формують позитивне ставлення до завдань цієї діяльності. Зокрема, інтерес виступає спонукальною силою, виявляється як прагнення впливати, створювати або змінювати, пізнавати певну сферу людського життя. Політична сфера не є виключенням.

«Предметом політичного інтересу є сутнісні зв'язки особистості із

політичним світом, а відображенням його – особистісні смисли. Політичні інтереси репрезентуються у ставленні до себе, як суб'єкта чи об'єкта політичної активності, до інших, до політичної системи, до інститутів влади, до політичного світу. Інтерес може бути спрямований на виявлення сутнісних особливостей політичного життя або ж на зовнішні його прояви – окремі факти, події, явища» [14, 36]. Рівень розвитку суб'єкта політичної активності визначає й рівень розвитку його політичної культури.

Громадянська культура, за словами Г.Алмонда [2], притаманна членам демократичного суспільства. «Від демократичного громадянина, – пише науковець [2, 51], – очікують, що він буде залучений до політичного життя та активно виявить себе». Такий громадянин повинен бути раціональним та добре інформованим, щоб приймати рішення [2, 51]. Поєднання цих характеристик з довірою та соціальною участю взагалі призводить до формування «збалансованої політичної культури, в якій політична активність, залученість та раціональність існують, але врівноважуються пасивністю, традиціоналізмом та відданістю парохіальним цінностям» [2, 52].

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що політична культура – явище поліструктурне, багаторівневе. Але різні науковці по-різному розглядають рівні політичної культури. Так, в підручнику з політології для студентів юридичних спеціальностей визначаються когнітивний, ціннісно-мотиваційний та діяльнісний рівні політичної культури [15, 339-341]. Когнітивний рівень політичної культури характеризує ступінь і характер інформованості населення про політичне життя, теоретичні і повсякденні знання про політиків, інтерес до них. Ціннісно-мотиваційний рівень свідчить про ставлення особистості до влади, політики в цілому, про мотивацію участі в політиці. Політичні цінності виступають як етичні і нормативні судження про політичне життя, політичні цілі, на реалізацію яких спрямована політична діяльність. Політичними цінностями є законність і порядок, стабільність системи, соціальна справедливість тощо. Політичні переконання формуються на основі знань і цінностей як сукупність уявлень, що характеризують політичний ідеал особистості. Іншими словами, це уявлення людей про те, якою повинна бути політична система. Третім рівнем політичної культури є діяльнісний рівень, що відображає культуру участі особистості в політиці. На цьому рівні присутні стандарти та стереотипи політичної діяльності та поведінки, засвоєні індивідами.

Інший український дослідник, Н.Єфтені [6, 270-271], вважає, що «у політичній культурі доцільно розрізняти раціональний і емоційно-вольовий рівні». Раціональний рівень складається з соціально-економічних і політичних інтересів, соціального статусу різних категорій населення, а також відповідних орієнтацій, які виникають на базі даних інтересів, установок. Емоційно-вольовий рівень «формується з урахуванням елементів і феноменів, які визначаються насамперед соціально-

культурними і соціо-психологічними факторами» [6, 271]. Цей рівень політичної культури охоплює переживання, почуття та емоції, що виникають у зв'язку з політичною сферою взагалі та політичною діяльністю самого суб'єкта, відображає готовність людини до вибору й здійснення певної діяльності (або бездіяльності) в політиці, виконання певної політичної ролі. Емоційно-вольовий рівень політичної культури визначає також вміння особистості «перемикатись» з пасивного стану в активний та навпаки, що виявляється як рішучі дії, активність або пасивність, стриманість. Сформованість емоційно-вольового рівня політичної культури передбачає готовність та вміння долати перешкоди, доводити та відстоювати власні погляди, утримуватися від роздратування, гніву, раціонально вирішувати конфлікти та суперечки.

Рівнями політичної культури, на думку Є.Подольської [12], є світоглядний, громадянський та політичний. На світоглядному рівні політичної культури людина вибудовує власну політичну картину світу, яка є частиною загальної картини світу особистості, самовизначається у світі політики, обирає політичні орієнтації та норми політичної поведінки, прийнятні для неї. На вибір впливає наявність індивідуальних або колективістських цінностей, цінностей західної або східної цивілізацій, тип світосприймання, прихильність до певної ідеології тощо. Громадянський рівень політичної культури допомагає виробленню ставлення до влади та її інститутів, способів та методів її здійснення. Людина визначає власний статус в політиці, усвідомлює права та обов'язки громадянина. Політичний рівень формує ціннісні уявлення про політику взагалі, ставлення до політичних явищ та процесів, визначає роль політики в житті людини. Людина реалізує себе через політичну поведінку, стає або активним її учасником, або свідомо усувається з політики.

Виховання громадянського рівня політичної культури є завданням не лише української освіти. Так, американські вчені Дж.Вестхаймер і Дж.Кане у статті «Типологія громадян» [26] розглядають варіанти формування установок на громадянство. На їх думку можна сформувати персонально відповідального громадянина, який буде відповідати за свої дії всередині спільноти, підкорятися правилам, допомагати іншим, вміти співчувати та співпереживати. Іншим типом громадянина є громадянин, який бере участь у громадських справах на різних рівнях. Третім типом є громадянин, орієнтований на справедливість. Він прагне змінити суспільство, виступає проти несправедливості, критикує її та бореться за якісні зміни в суспільстві.

В Україні розроблена Концепція політичної освіти [14], метою якої є «підвищення рівня політичної культури громадян України» [14, 4], зміцнення демократичної політичної культури, формування й поширення уявлень про демократичні цінності: справедливість, порядок, свободу, рівність, участь тощо, здатність самостійно діяти для захисту власних прав

та інтересів, інтересів своїх громад. «Політична освіта має виконувати функцію трансляції до нових поколінь оптимальних способів суспільної взаємодії, вбираючи світові здобутки та зберігаючи автентичні традиції української культури» [14, 16]. «Політична освіта – це практика системного поширення і засвоєння громадянами знань про їхні права, свободи та механізми їх реалізації, про шляхи розв'язання проблем суспільного життя, політичну систему й інститути публічного урядування, процедури їхнього функціонування і способи впливу на них, що має наслідком компетентну участь громадян у суспільному житті» [14,3].

«Вибудовуючи зміст демократичної політичної освіти, прагнучи надати поштовх розвитку політичної культури в умовах посттоталітарного суспільства, слід робити першочергові наголоси на таких ключових поняттях як «законослухняність», «відповідальність», «політична активність», «ставлення до влади», «індивідуальна свобода», «толерантність», – зазначається в документі [14, 5]. Ці поняття розглядаються авторами «Концепції політичної освіти в Україні» як риси політичної культури.

При вивченні теорії політики наголошується, що законослухняність громадянина в демократичному суспільстві буде відрізнятися від законослухняності при авторитарних або тоталітарних політичних режимах. Законослухняність громадянина в демократичному суспільстві – це дотримання законів, створення правової держави, пріоритет прав людини над правами держави, контроль за діями влади, критичне ставлення до неї. На цьому наголошується при вивченні тем «Політична система суспільства», «Влада як основний механізм здійснення політики», «Держава – основний інститут політичної системи» тощо.

При вивченні тем «Політичне лідерство», «Політична діяльність», «Політична поведінка», «Політична участь», «Політичний процес» тощо формується уявлення та навички відповідальної поведінки особистості як члена суспільства.

Розглядаючи поняття «політична активність» звертається увага на конвенціональну та неконвенціональну політичну участь, аналізується автономна та мобілізована політична участь, поняття «абсентеїзм» та «політичне відчуження». Робиться наголос на тому, що демократичне суспільство неможливе без активної участі громадян в політичному житті, що байдуже ставлення до політики призведе до руйнування головних демократичних інститутів.

Теорія політики розглядає також теорії політичної влади, владні відносини, принципи та закони владарювання. При формування політичної культури демократичного типу необхідно звернути увагу на ставлення людини до влади через розуміння нею понять «легітимний», «нелегітимний», «ефективність влади», «походження влади», «петиції до влади» тощо. Слід звернути увагу на порядок формування представницьких органів влади, донести до студентства законність права

«обирати та бути обраним», розглянути особливості політичної еліти та шляхи рекрутування еліт, наголосити, що в демократичному суспільстві еліти є відкритими та формуються за допомогою антрепренерської системи.

Поняття «толерантність» формується при вивченні усього курсу «Політологія». Кожна тема, що розглядає певний аспект теорії політики, надає приклади толерантного ставлення до іншої ідеології, партії, громадської організації, лідера, особистості, способу діяльності тощо. «Культура толерантності може бути сформована через усвідомлення людьми, що світ складений з незчисленної множини індивідуальних проявів, кожний з яких має право на існування» [14, 7]. Плюралізм та компроміс – принципи, які повинні стати провідними у відстоюванні власної думки студента, коли формуються навички поваги до опонента та до інтересів інших.

Політична культура, існує в двох основних дієвих формах, вважає Н.Свтені [6, 269]. Духовно-практична форма політичної культури включає в себе політичний досвід, традиції, орієнтації, установки та символи, афективні компоненти. Предметно-функціональний рівень політичної культури – це способи, форми, зразки організації політичних інститутів, засобів політичної діяльності. Ці форми взаємопов'язані та є складовою політичного життя суспільства.

Взагалі, «політична освіта – це своєрідний тренінг із громадянськості, школа, де людей навчають жити спільно, громадою» [14, 4]. Вона повинна формувати звичку до діалогу, знаходження компромісу, взаємоповаги тощо. Політична освіта загалом та вивчення теорії політики зокрема повинні розвивати у людини критичне мислення, навички відстоювати власні права, формувати активну позицію в політичному житті.

Завдання політичної освіти – не формувати прихильність до якоїсь політичної сили або ідеології, а підвищувати громадянську компетентність і відповідальність особистості, культивувати фундаментальні цінності й принципи демократії, мотивувати до участі у розв'язанні суспільних проблем. Громадянське суспільство передбачає існування громадян, які дебатують проблеми, що їх хвилюють, дискутують з приводу способів їх подолання, критикують уряд і домагаються аби їхня думка була врахована при виробленні державної політики [14, 16]. Тому вивчення теорії політики має сприяти «подоланню таких характеристик політичної свідомості, як нетерпимість, конфронтаційність, абсентеїзм, сприяти становленню культури толерантності, політичної коректності, стимулювати зацікавленість громадян у демократичних змінах в державі, їхню виборчу активність, відповідальне і поважне ставлення до результатів виборів, піднесення рівня професіоналізму й відповідальності громадських діячів, державних службовців» [14, 16-17], навчати, «як зберігати власну автономію у стосунках з іншими людьми та державою, ефективно

захищати власні інтереси – як відчувати й захищати власну свободу» [14, 19].

Вивчаючи теорію політики, індивід інтеріоризує (засвоює, переводить у внутрішній план свідомості) вимоги політичної системи у внутрішню структуру особистості, формує адекватні уявлення про владу та владні відносини.

Для розуміння специфіки політичного життя, прогнозування політичного процесу необхідне поглиблене вивчення, осмислення та узагальнення конкретних політичних фактів за допомогою специфічних категорій та понять.

Категорії – це загальні, фундаментальні поняття, які відображають найбільш істотні, закономірні зв'язки й відносини реальної дійсності та пізнання. У них розкриваються необхідні зв'язки, фундаментальні положення науки, суттєві елементи її структури. Категорії є важливим інструментарієм пізнання політичного життя суспільства, які розкривають різні сторони процесу здійснення влади у суспільстві.

Усі категорії політології можна поділити на загальні (політика, влада, демократія, свобода, національна ідея, менталітет нації тощо), структурні («політична система», «політична організація», «державна», «політична партія», «громадсько-політичний рух» та ін.), функціональні («політична діяльність», «політичний процес», «політична участь», «політичний конфлікт», «політична боротьба», «вибори» тощо) та категорії розвитку («політичний режим», «політична революція», «контрреволюція», «еволюція», «модернізація» тощо).

Водночас, при формуванні політичної культури важливу роль відіграють історія політичних учень, окремі та відносно самостійні галузі знання про політику, наприклад, кратологія як наука про владу, партологія як наука про політичні партії, елітологія, що вивчає теорії еліт, електоральна політологія тощо. Всі вони надають студентів можливість засвоїти конкретні знання про політику, політичну систему та політичні процеси, які відбуваються в суспільстві, інтеріоризувати їх, використовувати у власному житті.

Одним із завдань, яке постає при вивченні теорії політики, є формування власної думки студентської молоді щодо політичних процесів, діяльності влади, політичних відносин у суспільстві в цілому. Студент повинен вміти аналізувати, порівнювати, доводити власну думку, орієнтуватися в суспільно-політичних процесах, оскільки життя часто змушує визначити свою політичну позицію в певній ситуації. Теорія політики допомагає молоді набути навичок визначення власної політичної позиції, орієнтування у відносинах людини та влади, оцінки особливостей політичного життя в країні тощо. Це і є процес становлення та формування навичок політичної культури.

Людина, яка має уявлення про теорію політики, аналізує політичні та соціальні процеси, що об'єктивно існують у суспільстві, цікавиться

політикою, бере участь в ній, усвідомлює власну відповідальність перед суспільством та державою, знає свої політичні права та обов'язки.

Звичайно, під час вивчення теорії політики відбувається процес цілеспрямованої політичної соціалізації, коли особистість отримує можливість активно відтворювати політичний досвід, певну систему норм, цінностей та установок політичної діяльності та політичних відносин. Науковцями доведено, що форми політичної поведінки значною мірою визначаються політичною культурою.

Вивчення теорії політики – цілеспрямований процес передачі політичних поглядів, ідей, уявлень та норм від одного покоління іншому, процес політичного визрівання індивіду, формування його політичного «Я», розвитку власного погляду на політичний світ, власних політичних орієнтацій та цінностей, засвоєння норм статусної та ролівої політичної поведінки.

Показники рівня сформованості політичної культури громадян впливають на політичні процеси, що відбуваються в суспільстві. Такими показниками можуть бути електоральна культура, культура сприйняття та врегулювання політичних конфліктів, культура ухвалення та реалізації політичних рішень. Наприклад, електоральна культура відображає ставлення людини до виборів як форми політичної поведінки; її партійну ідентифікацію; оцінки політичних подій, що впливають на вибори. Показниками розвитку політичної культури є її культура політичної діяльності: бюрократичної, депутатської, політичної, громадської. Рівень політичної культури впливатиме також на політичні відносини взагалі: індивідуальні, групові, ієрархічні, і навіть міждержавні.

Формування політичної культури особистості – складний процес засвоєння та сприйняття суспільно-політичного досвіду, перетворення знань про суспільство та політику у внутрішні переконання, формування навичок відстоювання власних політичних поглядів та інтересів, суспільно-політичної діяльності, засвоєння її головних принципів та норм.

Френсіс Фукуяма пише: «... культурні фактори, створені освітою, є основними та впливають на всі суспільні групи» [22, 63].

Тому очікуваним результатом демократичної політичної освіти в Україні, зазначається в «Концепції політичної освіти в Україні» [14, 19], має бути громадянин, який цінує ідеали свободи, рівності, справедливості; має відчуття власної гідності; цінує власні права та свободи; поважає й виконує закони та норми суспільства; має потребу в ефективній і стабільній політичній системі; здатен визначати проблеми суспільного життя, має бажання і вміння вимагати їх розв'язання; має високу вмотивованість і вміє впливати на владу.

«Література з проблем політичної культури заснована на припущенні, що агреговані цінності та переконання індивідів впливають на феномени у масштабі всього суспільства, наприклад, ...на рівень демократії» [8, 336]. Демократія залежить від глибоко інтеріоризованих

демократичних цінностей та переконань населення країни. Ці орієнтації надихають людей на боротьбу за свободу, за ефективні громадянські та політичні права, за впевненість в тому, що правляча еліта буде реагувати на думку народу. Демократія не може функціонувати сама по собі. Вона залежить від людей, від рівня їх політичної культури.

Ключові поняття: політична культура, громадянська культура, політична освіта, політичні установки, теорія політики

Література

1. Айвазян, Г. А. Политическая идентичность как аналитический инструмент политологии [Текст] / Г. А. Айвазян // Социум и власть. – 2010. – № 3. – С. 29-32.
2. Алмонд, Г.; Верба, С. Гражданская культура: политические установки и демократия в пяти странах [Текст] / Г Алмонд; С. Верба; пер. с англ. Е. Генделя. – Москва: Мысль, 2014. – 500 с.
3. Бурдые, П. Формы капитала [Текст] / П. Бурдые // Экономическая социология. – 2002. – № 3(5). – С. 60-74.
4. Вилдавски, А. Теории восприятия риска: кто боится, чего и почему? [Текст] / А. Вилдавски, К. Дейк: пер. с англ. А.Д. Ковалева // THESIS. – 1994. – № 5. – С. 268-276.
5. Вятр, Е. Социология политических отношений [Текст] / Ежи Вятр ; пер. с пол. [В. И. Скляра, А. Н. Николаева] ; под ред. и с предисл. Ф. М. Бурлацкого. – М. : Прогресс, 1979. – 462, [1] с.
6. Єфтені Н. М. Проблеми формування політичної культури в сучасному українському суспільстві / Н. М. Єфтені // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), М. А. Польовий [та ін.]; НУ «ОЮА», Південноукраїнський центр гендерних проблем. – Одеса : Фенікс, 2014. – Вип. 53. – С. 267-274.
7. Зуляр, Ю. А. Политология: в 2 т.: учеб. пособие [Текст] / Ю. А. Зуляр. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2011. – Т. 2. – 740 с.
8. Инглхарт, Р., Вельцель, К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития [Текст] – М.: Новое издательство, 2011. – 464 с.
9. Москаленко, В. В. Соціальна психологія: [Підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / АПН України. Ін-т психології ім. Г.С.Костюка. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
10. Орлова, Э. А. Социология культуры [Текст]: Учебное пособие для вузов. – М : Академический Проект; Киров: Константа, 2012. – 575 с.
11. Патнэм, Р. Чтобы демократия сработала: Гражд. традиции в соврем. Италии [Текст]: [Пер. с англ.] / Роберт Патнэм. - М.: Изд. фирма «Ad Marginem», Б. г. (1996). – 287 с.
12. Подольська, Є. А. Соціологія [Текст] : 100 питань – 100 відповідей / Є. А. Подольська, Т. В. Подольська. – Київ : Інкос, 2009. – 352с. // Режим

доступу:

https://pidruchniki.com/11800912/sotsiologiya/yaki_osnovni_rivni_tipi_element_i_politichnoyi_kulturi

13. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа: Сб. учеб. материалов [Текст] / Под. ред. Мелешкиной Е. Ю. – М.: Изд. ДОМ «ИНФРА-М»: Изд-во «Весь мир», 2001. – 302 с.

14. Політична освіта в Україні: проблеми та перспективи розвитку [Текст] / Авт. кол.: Дем'янчук О. П., Жадан І. В., Кальниш Ю. Г., Когут І. О., Рябов С. Г., Сагалаков Б. Ф.; За заг. ред. С. Г. Рябова. – К.: Вид-во – Друкарня ДУСІ, 2005. – 44 с.

15. Політологія: [Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [Герасіна Л. М., Журавський В. С., Зимогляд В. Я. та ін.; Редкол.: М. І. Панов та ін.]. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2005. – 519 с.

16. Резнік, О. Політична самоідентифікація особистості за умов становлення громадянського суспільства [Текст] / О. Резнік. – К.: ІС НАНУ, 2003. – 184 с.

17. Рябов, А. И., Чистяков, В. Б. Политическая культура [Текст] / А. И. Рябов, В. Б. Чистяков // Вестник Московского ун-та. – Сер. 12. Социально-политические исследования. – 1994. – № 1. – С. 50-51.

18. Стрежнева, М. В. Политическая культура в различных интерпретациях: анализ специального понятия [Текст] / М. В. Стрежнева // Общественные науки и современность. – 2002, – № 5. – С. 141-155.

19. Тавадов, Г. Т. Политология [Текст]: Учеб. пособие. – М.: Изд.-торг. дом ГРАНД: ФАИР ПРЕСС, 2001. – 415, [1] с.

20. Тульчинский, Г. Л. Российская политическая культура: особенности и перспективы. [Текст] – СПб.: Алетейя, 2014. – 176 с.

21. Формування та реалізація державної молодіжної політики в Україні в умовах децентралізації [Текст] – Тернопіль: ТОВ «Тернограф», 2017. – 100 с.

22. Фукуяма, Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке [Текст]: [пер. с англ.] / Фрэнсис Фукуяма. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 220, [4] с.

23. Чернова, И. Б. Концептуальные основания исследования идентичности [Текст] / И. Б. Чернова // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2015. – Вып. 4. – С. 29-39. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualnye-osnovaniya-issledovaniya-identichnosti>

24. Эрикссон, Э. Идентичность: юность и кризис [Текст]: пер. с англ. / Э. Эрикссон; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – 2-е изд. – М.: Флинта: МПСИ: Прогресс, 2006. – 352 с.

25. Юрій, Михайло Федорович. Політологія [Текст] : Підручник. – К .: Дакор КНТ, 2006. – 414, [1] с.
26. Westheimer, J., & Kahne, J. (2004). What Kind of Citizen? The Politics of Educating for Democracy. *American Educational Research Journal*, 41, 237-269. Режим доступу: <https://doi.org/10.3102/00028312041002237>

Мордоус І.О.
кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант кафедри соціальної філософії,
філософії освіти та освітньої політики
НПУ імені М. П. Драгоманова

ФІЛОСОФІЯ УПРАВЛІННЯ ОСВІТНІМ ПРОСТОРОМ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Освітній процес передбачає організацію навчальної діяльності, що спрямована на всебічний розвиток і засвоєння певних знань. Складність освітнього процесу заключається в тому, що він не дає вітчутного конкретного результату відразу, а реалізується іншими факторами, зокрема визначає характер подальших поведінкових реакцій людини. Відповідно, надзвичайної цінності набуває управління даним процесом.

На сучасному етапі, управління визначається як організація або процес цілеспрямованого впливу, під час якого слід враховувати характерні особливості, змістовну та структурну наповнюваність тієї діяльності, якою управляють. Найбільш об'ємним та влучним з цього приводу, на наш погляд, є визначення Н. Тализіної, яка відмічає, що управляти – це не подавляти, не нав'язувати процесу хід, який протирічить його природі, а, навпаки, максимально враховувати природу процесу, узгоджувати кожну дію на процес з його логікою [4].

Це означає, що в будь-якій конкретній соціальній системі повинні бути риси та закономірності, притаманні всім системам. Отже, знання загальних закономірностей та принципів технології управління є основою управління і педагогічною системою. На основі проведеного аналізу психолого-педагогічної літератури (Н.Ф.Тализіна, А.В.Якунін) можна виділити наступні етапи управління:

- формування цілей та інформаційної основи навчання;
- прогнозування;
- прийняття рішення;
- організації виконання та комунікації;
- контроль та оцінка результатів, корекція.

В результаті аналізу психолого-педагогічної літератури зроблено висновок, що спостерігається певна паралель між компонентами професійної педагогічної підготовки майбутніх фахівців і функціональним